

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 12ης Φεβρουαρίου 2008*

Στην υπόθεση C-199/06,

με αντικείμενο αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Conseil d'État (Γαλλία), με απόφαση της 29ης Μαρτίου 2006, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 2 Μαΐου 2006, στο πλαίσιο της δίκης

Centre d'exportation du livre français (CELF),

Ministre de la Culture et de la Communication

κατά

Société internationale de diffusion et d'édition (SIDE),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Β. Σκουρή, Πρόεδρο, P. Jann, C. W. A. Timmermans, A. Rosas, K. Lenaerts, Γ. Αρέστη, U. Lohmus και L. Bay Larsen (εισηγητή), προέδρους τμήματος, A. Borg Barthet, M. Ilesič, J. Malenovský, J. Klučka και E. Levits, δικαστές,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γαλλική.

γενικός εισαγγελέας: J. Mazák
γραμματέας: J. Swedenborg, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 27ης Φεβρουαρίου 2007,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- το Centre d'exportation du livre français (CELF), εκπροσωπούμενο από τους J. Molinié, O. Schmitt, P. Guibert και A. Tabouis, avocats,
- η Société internationale de diffusion et d'édition (SIDE), εκπροσωπούμενη από τους N. Coutrelis και V. Giacobbo, avocats,
- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον G. de Bergues και την S. Ramet,
- η Δανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον C. Thorning, επικουρούμενο από τους P. Biering και K. Lundgaard Hansen, advokater,
- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τη C. Schulze-Bahr και τον M. Lumma,

- η Ουγγρική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την J. Fazekas,
- η Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών, εκπροσωπούμενη από την H. G. Sevenster και τον P. P. J. van Ginneken,
- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τους V. Di Bucci και J.-P. Kerpenne,
- η Εποπτεύουσα Αρχή της ΕΖΕΣ, εκπροσωπούμενη από τους M. Sánchez Rydelski και B. Alterskjær,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 24ης Μαΐου 2007,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

¹ Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 88, παράγραφος 3, ΕΚ.

- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ, αφενός, του Centre d'exportation du livre français (CELF) (στο εξής: CELF) και του Υπουργού Πολιτισμού και Επικοινωνιών και, αφετέρου, της Société internationale de diffusion et d'édition (SIDE) (στο εξής: SIDE), με αντικείμενο κρατικές ενισχύσεις που χορηγήθηκαν στο CELF από το γαλλικό κράτος.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

Τα πραγματικά περιστατικά της διαφοράς της κύριας δίκης και οι κοινοτικές διαδικασίες

- 3 Το CELF, ανώνυμη συνεταιριστική εταιρία, ασκεί τη δραστηριότητα του παραγγελιοδόχου εξαγωγών.
- 4 Σύμφωνα με το καταστατικό του, έχει ως σκοπό την άμεση διαχείριση των παραγγελιών που προορίζονται για το εξωτερικό και για τα υπερπόντια γαλλικά εδάφη και διαμερίσματα, βιβλίων, φυλλαδίων και κάθε άλλου υλικού επικοινωνίας και, γενικότερα, την άσκηση κάθε είδους δραστηριοτήτων που αποσκοπούν, ιδίως, στην εξάπλωση της γαλλικής γραμματείας ανά τον κόσμο με τη βοήθεια των προαναφερόμενων μέσων στήριξης.
- 5 Συγκεντρώνει τις ασήμαντες παραγγελίες βιβλίων, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα σε αλλοδαπούς πελάτες να απευθύνονται σε ένα μόνο φορέα αντί περισσοτέρων προμηθευτών και να επωφελούνται από τη μεγαλύτερη δυνατή προσφορά βιβλίων. Εκτελεί όλες τις παραγγελίες των επιχειρήσεων, ανεξαρτήτως ποσού, ακόμη κι αν αυτές δεν είναι προσοδοφόρες.
- 6 Οι υποχρεώσεις του CELF αναδιατυπώθηκαν στις συμβάσεις που συνήψε με το γαλλικό Υπουργείο Πολιτισμού και Επικοινωνιών.

- 7 Από το 1980 έως το 2002, το CELF επωφελήθηκε από ενισχύσεις που του χορήγησε το γαλλικό Δημόσιο για την αντιστάθμιση του επιπλέον κόστους εκτελέσεως των μικρών παραγγελιών που προέρχονταν από βιβλιοπωλεία εγκατεστημένα στο εξωτερικό.
- 8 Κατά το έτος 1992, η SIDE, ανταγωνίστρια του CELF, υπέβαλε στην Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων το ερώτημα εάν οι ενισχύσεις που χορηγήθηκαν στο CELF είχαν γνωστοποιηθεί σύμφωνα με το άρθρο 93, παράγραφος 3, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 88, παράγραφος 3, ΕΚ).
- 9 Η Επιτροπή ζήτησε και έλαβε από τη Γαλλική Κυβέρνηση πληροφορίες σχετικά με τα μέτρα από τα οποία επωφελήθηκε το CELF.
- 10 Επιβεβαίωσε στη SIDE την ύπαρξη των ενισχύσεων και την πληροφόρησε ότι τα επίμαχα μέτρα δεν είχαν γνωστοποιηθεί.
- 11 Με την απόφαση NN 127/92 της 18ης Μαΐου 1993, ανακοίνωση της οποίας δημοσιεύθηκε στην *Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων* της 25ης Ιουνίου 1993 με τίτλο «Ενισχύσεις στους εξαγωγείς γαλλικών βιβλίων» (ΕΕ C 174, σ. 6), η Επιτροπή έκρινε ότι, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαίτερης καταστάσεως από πλευράς ανταγωνισμού στον τομέα του βιβλίου και του πολιτιστικού σκοπού των επίμαχων καθεστώτων ενισχύσεων, στα καθεστώτα αυτά ήταν εφαρμοστέα η παρέκκλιση του άρθρου 92, παράγραφος 3, στοιχείο δ', της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 87, παράγραφος 3, στοιχείο δ', ΕΚ).
- 12 Η SIDE άσκησε ενώπιον του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων προσφυγή για την ακύρωση της αποφάσεως αυτής.

- 13 Με απόφαση της 18ης Σεπτεμβρίου 1995, T-49/93, SIDE κατά Επιτροπής (Συλλογή 1995, σ. II-2501), το Πρωτοδικείο ακύρωσε την εν λόγω απόφαση στο μέτρο που αυτή αφορούσε την ενίσχυση που είχε χορηγηθεί αποκλειστικά στο CELF για την αντιστάθμιση του επιπλέον κόστους της εκτέλεσως των μικρών παραγγελιών γαλλικών βιβλίων, οι οποίες προέρχονταν από βιβλιοπωλεία εγκατεστημένα στο εξωτερικό.
- 14 Έκρινε ότι η Επιτροπή έπρεπε, προτού να λάβει απόφαση σχετικά με τη συμβατότητα των μέτρων με την κοινή αγορά, να εξετάσει διεξοδικά τους όρους ανταγωνισμού στον οικείο τομέα. Συνεπώς, η Επιτροπή έπρεπε να είχε κινήσει την κατ' αντιμωλία διαδικασία που προβλέπει το άρθρο 93, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 88, παράγραφος 2, ΕΚ).
- 15 Στις 30 Ιουλίου 1996, η Επιτροπή αποφάσισε να κινήσει επίσημη διαδικασία έρευνας σχετικά με τις επίμαχες ενισχύσεις.
- 16 Μετά την έρευνα αυτή, εξέδωσε την απόφαση 1999/133/ΕΚ, της 10ης Ιουνίου 1998, σχετικά με την κρατική ενίσχυση υπέρ του Coopérative d'exportation du livre français (CELF) (ΕΕ L 44, σ. 37), με την οποία, αφενός, διαπίστωσε τον παράνομο χαρακτήρα των ενισχύσεων, με το αιτιολογικό ότι δεν της είχαν γνωστοποιηθεί και, αφετέρου, κήρυξε τις εν λόγω ενισχύσεις συμβατές με την κοινή αγορά, δεδομένου ότι πληρούσαν τις προϋποθέσεις εφαρμογής της παρεκκλίσεως του άρθρου 92, παράγραφος 3, στοιχείο δ', της Συνθήκης.
- 17 Κατά της αποφάσεως αυτής ασκήθηκαν δύο προσφυγές ακυρώσεως.
- 18 Η πρώτη, η οποία ασκήθηκε ενώπιον του Δικαστηρίου από τη Γαλλική Δημοκρατία λόγω του ότι η Επιτροπή είχε αρνηθεί την εφαρμογή του άρθρου 90, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 86, παράγραφος 2, ΕΚ), απορρίφθηκε με την απόφαση της 22ας Ιουνίου 2000, C-332/98, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-4833).

- 19 Η δεύτερη, η οποία ασκήθηκε ενώπιον του Πρωτοδικείου από τη SIDE, έγινε δεκτή με την απόφαση της 28ης Φεβρουαρίου 2002, T-155/98, SIDE κατά Επιτροπής (Συλλογή 2002, σ. II-1179), η οποία, θεωρώντας ότι υφίσταται πρόδηλο σφάλμα εκτιμήσεως του ορισμού της σχετικής αγοράς, ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής στο μέτρο που κήρυξε τις ενισχύσεις συμβατές με την κοινή αγορά.
- 20 Μετά την εν λόγω ακύρωση, η Επιτροπή κήρυξε εκ νέου τις ενισχύσεις συμβατές με την κοινή αγορά με την απόφαση 2005/262/EK, της 20ής Απριλίου 2004, σχετικά με την ενίσχυση που έθεσε σε εφαρμογή η Γαλλία υπέρ του Coopérative d'exportation du livre français (CELF) (EE L 85, σ. 27).
- 21 Η SIDE άσκησε προσφυγή περί ακυρώσεως της αποφάσεως αυτής ενώπιον του Πρωτοδικείου. Η προσφυγή αυτή εκκρεμεί ενώπιον του Πρωτοδικείου (υπόθεση T-348/04).

Οι εθνικές διαδικασίες και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 22 Ενώπιον των εθνικών αρχών και δικαστηρίων κινήθηκαν διάφορες διαδικασίες παράλληλα με τις κοινοτικές διαδικασίες.
- 23 Μετά την προπαρατεθείσα απόφαση της 18ης Σεπτεμβρίου 1995, SIDE κατά Επιτροπής, η SIDE ζήτησε από τον Υπουργό Πολιτισμού και Επικοινωνιών να παύσει την καταβολή ενισχύσεως προς το CELF και να ανακτήσει τις ενισχύσεις που είχαν καταβληθεί.

- 24 Η αίτηση αυτή απορρίφθηκε με απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 1996.
- 25 Η SIDE άσκησε ενώπιον του tribunal administratif (διοικητικού πρωτοδικείου) Παρισίων προσφυγή ακυρώσεως της εν λόγω αποφάσεως.
- 26 Με απόφαση της 26ης Απριλίου 2001, το δικαστήριο αυτό ακύρωσε την προσβαλλόμενη απόφαση.
- 27 Ο Υπουργός Πολιτισμού και Επικοινωνιών και το CELF άσκησαν έφεση κατά της εν λόγω αποφάσεως ενώπιον του cour administrative d'appel (διοικητικού εφετείου) Παρισίων.
- 28 Με απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 2004, το διοικητικό εφετείο Παρισίων επικύρωσε την απόφαση που είχε ληφθεί και υποχρέωσε το γαλλικό Δημόσιο να ανακτήσει τις ενισχύσεις που είχαν καταβληθεί στο CELF για την εκτέλεση μικρών παραγγελιών βιβλίων από βιβλιοπώλες της αλλοδαπής, εντός τριών μηνών από την επίδοση της αποφάσεως, επ' απειλή προστίμου 1 000 ευρώ για κάθε ημέρα καθυστέρησης.
- 29 Το CELF και ο Υπουργός Πολιτισμού και Επικοινωνιών άσκησαν ενώπιον του Conseil d'État (Συμβουλίου Επικρατείας) αναίρεση με αίτημα την ακύρωση της αποφάσεως αυτής καθώς και της αποφάσεως του διοικητικού πρωτοδικείου Παρισίων.
- 30 Στο πλαίσιο αυτών των αιτήσεων αναιρέσεως, οι αναιρεσείοντες υποστήριξαν ότι το διοικητικό εφετείο υπέπεσε σε νομική πλάνη και έσφαλε περί τον νομικό χαρακτηρισμό κρίνοντας, εν προκειμένω, ότι το γεγονός ότι η Επιτροπή αναγνώρισε τη

συμβατότητα των ενισχύσεων με την κοινή αγορά δεν εμποδίζει την υποχρέωση ανακτήσεώς τους, η οποία απορρέει, καταρχήν, από τον παράνομο χαρακτήρα των μέτρων ενισχύσεως που έλαβε το κράτος μέλος κατά παράβαση του άρθρου 88, παράγραφος 3, ΕΚ.

- 31 Το Συμβούλιο της Επικρατείας, κρίνοντας ότι η επίλυση της διαφοράς εξαρτάται από την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου, ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα εξής προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Πρώτον, επιτρέπει το άρθρο 88 [ΕΚ] σε ένα κράτος, του οποίου μια ενίσχυση προς επιχείρηση είναι παράνομη και αυτός ο παράνομος χαρακτήρας έχει διαπιστωθεί από τα δικαστήρια του κράτους αυτού λόγω του ότι η ενίσχυση δεν κοινοποιήθηκε προηγουμένως στην Επιτροπή [...] υπό τους όρους του άρθρου 88, παράγραφος 3, ΕΚ, να μην ανακτήσει την ενίσχυση αυτή από τη δικαιούχο της επιχείρηση λόγω του ότι η Επιτροπή, κατόπιν καταγγελίας τρίτου, κήρυξε την ενίσχυση συμβατή με τους κανόνες της κοινής αγοράς και, επομένως, άσκησε αποτελεσματικά τον αποκλειστικό έλεγχο που διαθέτει επί του ως άνω συμβατού;
- 2) Δεύτερον, και εφόσον επιβεβαιώνεται η ύπαρξη αυτής της υποχρέωσης επιστροφής, πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τον υπολογισμό των χρηματικών ποσών που πρέπει να επιστραφούν οι χρονικές περίοδοι κατά τις οποίες η επίμαχη ενίσχυση είχε κηρυχθεί από την Επιτροπή συμβατή με τους κανόνες της κοινής αγοράς [...] πριν το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ακυρώσει τις αποφάσεις αυτές;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

- 32 Με το πρώτο του ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ έχει την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο οφείλει να διατάξει την ανάκτηση της ενισχύσεως που χορηγήθηκε κατά παράβαση της διατάξεως αυτής, όταν η Επιτροπή έχει εκδώσει τελική απόφαση με την οποία διαπιστώνεται η συμβατότητα της εν λόγω ενισχύσεως με την κοινή αγορά κατά την έννοια του άρθρου 87 ΕΚ.
- 33 Συναφώς, πρέπει να υπενθυμιστεί ότι το άρθρο 88, παράγραφος 3, πρώτη περίοδος, ΕΚ βαρύνει τα κράτη μέλη με την υποχρέωση γνωστοποίησης των σχεδίων για τη θέσπιση ή την τροποποίηση ενισχύσεων.
- 34 Σύμφωνα με το άρθρο 88, παράγραφος 3, δεύτερη περίοδος, ΕΚ, εάν η Επιτροπή κρίνει ότι το σχέδιο που της γνωστοποιήθηκε δεν είναι συμβατό με την κοινή αγορά κατά την έννοια του άρθρου 87 ΕΚ, κινεί αμελλητί τη διαδικασία του άρθρου 88, παράγραφος 2, ΕΚ.
- 35 Σύμφωνα με το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ, το κράτος μέλος που προτίθεται να χορηγήσει ορισμένη ενίσχυση δεν μπορεί να εφαρμόσει τα σχεδιαζόμενα μέτρα προτού η εν λόγω διαδικασία καταλήξει σε τελική απόφαση της Επιτροπής.
- 36 Η απαγόρευση που προβλέπει η διάταξη αυτή έχει ως σκοπό να εξασφαλίσει ότι, προ της επελεύσεως των αποτελεσμάτων ενός συστήματος ενισχύσεων, η Επιτροπή έχει στη διάθεσή της εύλογη προθεσμία για να εξετάσει το σχέδιο διεξοδικώς και, ενδεχομένως, να κινήσει τη διαδικασία της παραγράφου 2 του ίδιου άρθρου (απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1990, C-301/87, Γαλλία κατά Επιτροπής, αποκαλούμενη «Boussac Saint Frères», Συλλογή 1990, σ. I-307, σκέψη 17).

- 37 Το άρθρο 88, παράγραφος 3, ΕΚ θεσπίζει προληπτικό έλεγχο των σχεδίων για τη θέσπιση νέων ενισχύσεων (απόφαση της 11ης Δεκεμβρίου 1973, 120/73, Lorenz, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 815, σκέψη 2).
- 38 Ενώ η Επιτροπή υποχρεούται να εξετάζει τη συμβατότητα της σχεδιαζόμενης ενισχύσεως με την κοινή αγορά, ακόμη και σε περίπτωση παραβάσεως, εκ μέρους ενός κράτους μέλους, της απαγορεύσεως λήψεως μέτρων ενισχύσεως, τα εθνικά δικαστήρια απλώς διασφαλίζουν, μέχρι τη λήψη της τελικής αποφάσεως από την Επιτροπή, τα δικαιώματα των διοικουμένων σε περίπτωση τυχόν παραβάσεως, εκ μέρους των εθνικών αρχών, της απαγορεύσεως του άρθρου 88, παράγραφος 3, ΕΚ (απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 1991, C-354/90, *Fédération nationale du commerce extérieur des produits alimentaires* και *Syndicat national des négociants et transformateurs de saumon*, αποκαλούμενη «FNCE», Συλλογή 1991, σ. I-5505, σκέψη 14). Συγκεκριμένα, επιβάλλεται η προστασία των διαδίκων που θίγονται από τη στρέβλωση του ανταγωνισμού που έχει προκληθεί με τη χορήγηση της παράνομης ενισχύσεως (βλ., σχετικώς, απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 2006, C-368/04, *Transalpine Ölleitung in Österreich* κ.λπ., Συλλογή 2006, σ. I-9957, σκέψη 46).
- 39 Τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν, καταρχήν, να δέχονται το αίτημα επιστροφής των ενισχύσεων που καταβλήθηκαν κατά παράβαση του άρθρου 88, παράγραφος 3, ΕΚ (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 11ης Ιουλίου 1996, C-39/94, *SFEI* κ.λπ., Συλλογή 1996, σ. I-3547, σκέψη 70).
- 40 Η τελική απόφαση της Επιτροπής δεν έχει ως συνέπεια την εκ των υστέρων νομιμοποίηση εκτελεστικών μέτρων που είναι ανίσχυρα λόγω του ότι ελήφθησαν κατά παράβαση της απαγορεύσεως του άρθρου αυτού. Οποιαδήποτε άλλη ερμηνεία θα κατέληγε στο να ευνοείται η εκ μέρους του οικείου κράτους μέλους μη τήρηση του άρθρου 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ, πράγμα που θα του στερούσε την πρακτική αποτελεσματικότητά του (προπαρατεθείσα απόφαση FNCE, σκέψη 16).
- 41 Συνεπώς, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να διασφαλίζουν ότι θα ισχύουν, σύμφωνα με το εθνικό τους δίκαιο, όλες οι συνέπειες της παραβάσεως του άρθρου 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ όσον αφορά τόσο το κύρος των πράξεων που

συνεπάγονται την εκτέλεση μέτρων ενισχύσεως όσο και την ανάκτηση των χρηματοπιστωτικών ενισχύσεων που έχουν χορηγηθεί κατά παράβαση της διατάξεως αυτής (προπαρατεθείσες αποφάσεις FNCE, σκέψη 12, και SFEI κ.λπ., σκέψη 40, καθώς και απόφαση της 21ης Οκτωβρίου 2003, C-261/01 και C-262/01, van Calster κ.λπ., Συλλογή 2003, σ. I-12249, σκέψη 64, και προπαρατεθείσα απόφαση Transalpine Ölleitung in Österreich κ.λπ., σκέψη 47).

- 42 Εντούτοις, ενδέχεται να συντρέχουν εξαιρετικές περιστάσεις υπό τις οποίες δεν θα ήταν σκόπιμο να διαταχθεί η επιστροφή της ενισχύσεως (προπαρατεθείσα απόφαση SFEI κ.λπ., σκέψη 70).
- 43 Συναφώς, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί, σε περίπτωση που η Επιτροπή έχει λάβει αρνητική τελική απόφαση, η δυνατότητα του δικαιούχου της παράνομης ενισχύσεως να επικαλεστεί τις εξαιρετικές περιστάσεις που στήριξαν δικαιολογημένα την εμπιστοσύνη του στον νόμιμο χαρακτήρα της ενισχύσεως αυτής και, κατά συνέπεια, να αντιταχθεί στην επιστροφή της. Στην περίπτωση αυτή, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο, στο οποίο ίσως έχει αχθεί η υπόθεση, να εκτιμήσει τις εν λόγω περιστάσεις, αφού υποβάλει, ενδεχομένως, στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία (απόφαση της 20ής Σεπτεμβρίου 1990, C-5/89, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Συλλογή 1990, σ. I-3437, σκέψη 16).
- 44 Όσον αφορά την Επιτροπή, το άρθρο 14, παράγραφος 1, του κανονισμού 659/1999 του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1999, για τη θέσπιση λεπτομερών κανόνων εφαρμογής του άρθρου [88 ΕΚ] (ΕΕ L 83, σ. 1), προβλέπει ρητά ότι, σε περίπτωση αρνητικής αποφάσεως, δεν απαιτείται η ανάκτηση της ενισχύσεως, εάν κάτι τέτοιο θα αντέκειτο σε γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου.
- 45 Σε περίπτωση όπως αυτή της υποθέσεως της κύριας δίκης, όπου προσφυγή η οποία βασίζεται στο άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ εξετάζεται μετά την έκδοση θετικής αποφάσεως της Επιτροπής, το εθνικό δικαστήριο, παρά τη διαπίστωση της συμβατότητας της επίμαχης ενισχύσεως με την κοινή αγορά, οφείλει να αποφανθεί επί του κύρους των πράξεων εκτελέσεως και της ανακτήσεως των οικονομικών ενισχύσεων που έχουν χορηγηθεί.

- 46 Σε μια τέτοια περίπτωση, το κοινοτικό δίκαιο του επιβάλλει να διατάξει τα κατάλληλα μέτρα προς θεραπεία των συνεπειών της παρανομίας. Πάντως, ακόμη και ελλείψει εξαιρετικών περιστάσεων, δεν του επιβάλλει την υποχρέωση πλήρους ανακτήσεως της παράνομης ενισχύσεως.
- 47 Συγκεκριμένα, το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ εδράζεται στον συντηρητικού χαρακτήρα σκοπό της εγγυήσεως ότι ουδέποτε θα υλοποιηθεί μη συμβατή ενίσχυση. Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται, αφενός, προσωρινά, με την προβλεπόμενη απαγόρευση και, αφετέρου, οριστικά, με την τελική απόφαση της Επιτροπής, η οποία, όταν είναι αρνητική, εμποδίζει την εφαρμογή στο μέλλον του σχεδίου ενισχύσεως που έχει γνωστοποιηθεί.
- 48 Συνεπώς, η κατ' αυτόν τον τρόπο οργανωμένη πρόληψη έχει ως σκοπό τη χορήγηση συμβατών μόνον ενισχύσεων. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, η εφαρμογή ενός σχεδίου ενισχύσεως αναστέλλεται μέχρις ότου αρθεί κάθε αμφιβολία ως προς τη συμβατότητά του με την τελική απόφαση της Επιτροπής.
- 49 Οσάκις η Επιτροπή λαμβάνει θετική απόφαση, ο σκοπός που αναφέρεται ως άνω στις σκέψεις 47 και 48 της παρούσας αποφάσεως δεν αναιρείται από την πρόωρη καταβολή της ενισχύσεως.
- 50 Στην περίπτωση αυτή, ο παράνομος χαρακτήρας μιας τέτοιας ενισχύσεως θα είχε ως αποτέλεσμα, όσον αφορά τις άλλες επιχειρήσεις πλην του δικαιούχου της ενισχύσεως, αφενός, την έκθεσή τους στον προσωρινό κίνδυνο χορηγήσεως μιας μη συμβατής ενισχύσεως και, αφετέρου, την ενδεχόμενη επέλευση, σε σχέση με τον ανταγωνισμό, των αποτελεσμάτων μιας συμβατής ενισχύσεως, νωρίτερα απ' ό,τι θα έπρεπε.

- 51 Όσον αφορά τον δικαιούχο της ενισχύσεως, το αδικαιολόγητο πλεονέκτημά του θα συνίστατο, αφενός, στη μη καταβολή των τόκων που διαφορετικά θα κατέβαλε επί του επιμέρους ποσού της συμβατής ενισχύσεως, εάν είχε δανειστεί το εν λόγω ποσό στην αγορά αναμένοντας την απόφαση της Επιτροπής και, αφετέρου, στη βελτίωση της ανταγωνιστικής του θέσεως έναντι των άλλων επιχειρήσεων της αγοράς κατά τη διάρκεια της παρανομίας.
- 52 Συνεπώς, σε περιπτώσεις όπως αυτή της υποθέσεως της κύριας δίκης, το εθνικό δικαστήριο οφείλει, κατ' εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, να υποχρεώσει τον δικαιούχο της ενισχύσεως να καταβάλει τόκους για το χρονικό διάστημα της παρανομίας.
- 53 Στο πλαίσιο του εθνικού του δικαίου, το εθνικό δικαστήριο δύναται, ενδεχομένως, να διατάξει την ανάκτηση της παράνομης ενισχύσεως, με την επιφύλαξη του δικαιώματος του κράτους μέλους να τη χορηγήσει εκ νέου μεταγενέστερα. Μπορεί επίσης να δεχτεί αγωγές αποζημιώσεως λόγω του παράνομου χαρακτήρα της ενισχύσεως (βλ., σχετικώς, προπαρατεθείσες αποφάσεις SFEI κ.λπ., σκέψη 75, και Transalpine Ölleitung in Österreich κ.λπ., σκέψη 56).
- 54 Όσον αφορά την ενίσχυση αυτή καθεαυτή, πρέπει να προστεθεί ότι το μέτρο που θα συνίστατο αποκλειστικά και μόνο στην υποχρέωση ανακτήσεώς της άνευ τόκων δεν θα ήταν, καταρχήν, ικανό να άρει τις συνέπειες της παρανομίας στην περίπτωση που το κράτος μέλος χορηγούσε εκ νέου την εν λόγω ενίσχυση μετά την τελική θετική απόφαση της Επιτροπής. Συγκεκριμένα, εφόσον το χρονικό διάστημα μεταξύ της ανακτήσεως και της εκ νέου χορηγήσεως της ενισχύσεως είναι μικρότερο από το χρονικό διάστημα μεταξύ της πρώτης χορηγήσεως και της τελικής αποφάσεως, ο δικαιούχος της ενισχύσεως θα βαρυνόταν, εάν αναγκαζόταν να δανειστεί το προς ανάκτηση ποσό, με λιγότερους τόκους απ' όσους θα κατέβαλε, εάν αναγκαζόταν να δανειστεί εξ αρχής το ισόποσο της παρανόμως χορηγηθείσας ενισχύσεως.
- 55 Επομένως, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ έχει την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο δεν

οφείλει να διατάξει την ανάκτηση της ενισχύσεως που χορηγήθηκε κατά παράβαση της διατάξεως αυτής, όταν η Επιτροπή έχει λάβει τελική απόφαση διαπιστώνουσα τη συμβατότητα της εν λόγω ενισχύσεως με την κοινή αγορά κατά την έννοια του άρθρου 87 ΕΚ. Κατ' εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, οφείλει να υποχρεώσει τον δικαιούχο της ενισχύσεως να καταβάλει τόκους για το χρονικό διάστημα της παρανομίας. Εξάλλου, στο πλαίσιο του εθνικού του δικαίου, δύναται, ενδεχομένως, να διατάξει την ανάκτηση της παράνομης ενισχύσεως, με την επιφύλαξη του δικαιώματος του κράτους μέλους να τη χορηγήσει εκ νέου μεταγενέστερα. Μπορεί επίσης να δεχτεί αγωγές αποζημιώσεως λόγω του παράνομου χαρακτήρα της ενισχύσεως.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

⁵⁶ Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, κατ' ουσίαν, εάν, σε μια διαδικασία όπως αυτή της κύριας δίκης, η υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ, για την άρση των συνεπειών του παράνομου χαρακτήρα μιας ενισχύσεως εκτείνεται επίσης, κατά τον υπολογισμό των χρηματικών ποσών που πρέπει να επιστραφούν στον δικαιούχο, στη χρονική περίοδο μεταξύ της αποφάσεως της Επιτροπής με την οποία διαπιστώνεται η συμβατότητα της ενισχύσεως αυτής με την κοινή αγορά και της ακυρώσεως της εν λόγω αποφάσεως από τον κοινοτικό δικαστή.

⁵⁷ Το ερώτημα αυτό αφορά είτε τις ενισχύσεις που ενδεχομένως χορηγούνται μεταξύ των εν λόγω δύο ημερομηνιών και τους σχετικούς τόκους, εάν η ανάκτηση της εν λόγω ενισχύσεως είναι η συνέπεια του παράνομου χαρακτήρα της ενισχύσεως που απορρέει από το εθνικό δίκαιο, ακόμη και στην περίπτωση διαπιστώσεως της συμβατότητάς της με την κοινή αγορά, είτε μόνον τους τόκους που αφορούν τις ενισχύσεις που εισπράχθηκαν κατά την ως άνω περίοδο, εάν το εθνικό δίκαιο δεν προβλέπει την ανάκτηση παράνομων ενισχύσεων.

- 58 Στην υπόθεση της κύριας δίκης, δύο είναι οι επίμαχες χρονικές περίοδοι, ήτοι οι περίοδοι μεταξύ των από 18 Μαΐου 1993 και 10 Ιουνίου 1998 αποφάσεων της Επιτροπής και των αποφάσεων του Πρωτοδικείου της 18ης Σεπτεμβρίου 1995 και 28ης Φεβρουαρίου 2002 αντίστοιχα, με τις οποίες ακυρώθηκαν οι ως άνω αποφάσεις της Επιτροπής (βλ. σκέψεις 11 έως 21 της παρούσας αποφάσεως).
- 59 Με το υποβληθέν ερώτημα αναδύεται, αφενός, η αρχή του τεκμηρίου νομιμότητας των πράξεων των κοινοτικών οργάνων και, αφετέρου, ο κανόνας του άρθρου 231, πρώτο εδάφιο, ΕΚ.
- 60 Το τεκμήριο νομιμότητας των πράξεων των κοινοτικών οργάνων συνεπάγεται ότι οι πράξεις αυτές παράγουν έννομα αποτελέσματα, εφόσον δεν έχουν ανακληθεί, ακυρωθεί κατόπιν προσφυγής ακυρώσεως ή κριθεί ανίσχυρες κατόπιν προδικαστικής παραπομπής ή κατόπιν ενστάσεως ελλείψεως νομιμότητας (απόφαση της 5ης Οκτωβρίου 2004, C-475/01, Επιτροπή κατά Ελλάδας, Συλλογή 2004, σ. I-8923, σκέψη 18, και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 61 Δυνάμει του άρθρου 231, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, όταν μια προσφυγή ακυρώσεως είναι βάσιμη, ο κοινοτικός δικαστής κηρύσσει την προσβαλλόμενη πράξη άκυρη. Επομένως, η ακυρωτική απόφαση του κοινοτικού δικαστή εξαφανίζει την προσβαλλόμενη πράξη αναδρομικά έναντι πάντων [απόφαση της 1ης Ιουνίου 2006, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-442/03 P και C-471/03 P, P & O European Ferries (Vizcaya) και Diputación Foral de Vizcaya κατά Επιτροπής, Συλλογή 2006, σ. I-4845, σκέψη 43].
- 62 Υπό περιστάσεις όπως αυτές της υπόθεσης της κύριας δίκης, εφαρμόζονται διαδοχικά το τεκμήριο νομιμότητας και ο κανόνας της αναδρομικής ακυρώσεως μιας πράξεως.

- ⁶³ Οι ενισχύσεις που χορηγούνται κατόπιν θετικής αποφάσεως της Επιτροπής τεκμαίρονται νόμιμες μέχρι την έκδοση της ακυρωτικής αποφάσεως του κοινοτικού δικαστή. Σύμφωνα με το άρθρο 231, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, μετά την ημερομηνία της τελευταίας αυτής αποφάσεως, οι επίμαχες ενισχύσεις θεωρούνται ως μη κηρυχθείσες συμβατές με την ακυρωθείσα απόφαση, με αποτέλεσμα η χορήγησή τους να θεωρείται παράνομη.
- ⁶⁴ Επομένως, εν προκειμένω, ο κανόνας που απορρέει από το άρθρο 231, πρώτο εδάφιο, ΕΚ θέτει αναδρομικά τέλος στην εφαρμογή του τεκμηρίου νομιμότητας.
- ⁶⁵ Μετά την ακύρωση μιας θετικής αποφάσεως της Επιτροπής, δεν μπορεί να αποκλειστεί η δυνατότητα του αποδέκτη παράνομης ενισχύσεως να προβάλει εξαιρετικές περιστάσεις που δικαιολογημένα δημιούργησαν εμπιστοσύνη στον νόμιμο χαρακτήρα της ενισχύσεως αυτής και, κατά συνέπεια, να αντιταχθεί στην επιστροφή της (βλ., αναλογικά, προπαρατεθείσα απόφαση Επιτροπή κατά Γερμανίας, σκέψη 16, όσον αφορά αρνητική τελική απόφαση της Επιτροπής).
- ⁶⁶ Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί ότι, σε περίπτωση όπου η Επιτροπή αποφάσισε αρχικά να μη διατυπώσει αντιρρήσεις για τις επίμαχες ενισχύσεις, η κατάσταση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ικανή προς δημιουργία δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στην αποδέκτρια επιχείρηση, αφ' ης στιγμής η εν λόγω απόφαση προσβλήθηκε εμπροθέσμως και ακυρώθηκε ακολούθως από το Δικαστήριο (απόφαση της 14ης Ιανουαρίου 1997, C-169/95, Ισπανία κατά Επιτροπής, Συλλογή 1997, σ. I-135, σκέψη 53).
- ⁶⁷ Το Δικαστήριο έχει κρίνει επίσης ότι, εφόσον η Επιτροπή δεν έχει λάβει εγκριτική απόφαση και δη, εφόσον η προθεσμία ασκήσεως προσφυγής κατά της αποφάσεως αυτής δεν έχει εκπνεύσει, ο δικαιούχος δεν είναι βέβαιος ως προς τη νομιμότητα της σχεδιαζόμενης ενισχύσεως, μοναδικό γεγονός που μπορεί να του δημιουργήσει δικαιολογημένη εμπιστοσύνη (βλ. απόφαση της 29ης Απριλίου 2004, C-91/01, Ιταλία κατά Επιτροπής, Συλλογή 2004, σ. I-4355, σκέψη 66).

68 Διαπιστώνεται ότι, ομοίως, όταν έχει ασκηθεί προσφυγή ακυρώσεως, ο δικαιούχος δεν μπορεί να είναι βέβαιος, εφόσον ο κοινοτικός δικαστής δεν έχει αποφανθεί οριστικά.

69 Επομένως, στο δεύτερο υποβληθέν ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, σε μια διαδικασία όπως αυτή της κύριας δίκης, η υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ, για την άρση των συνεπειών του παράνομου χαρακτήρα μιας ενισχύσεως εκτείνεται επίσης, κατά τον υπολογισμό των χρηματικών ποσών που πρέπει να επιστραφούν στον δικαιούχο, και πλην εξαιρετικών περιστάσεων, στη χρονική περίοδο μεταξύ της αποφάσεως της Επιτροπής με την οποία διαπιστώνεται η συμβατότητα της ενισχύσεως αυτής με την κοινή αγορά και της ακυρώσεως της εν λόγω αποφάσεως από τον κοινοτικό δικαστή.

Επί των δικαστικών εξόδων

70 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ έχει την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο δεν οφείλει να διατάξει την ανάκτηση της ενισχύσεως που χορηγήθηκε κατά παράβαση της διατάξεως αυτής, όταν η Επιτροπή έχει λάβει τελική απόφαση διαπιστώνουσα τη συμβατότητα της εν λόγω ενισχύσεως με την κοινή αγορά κατά την έννοια του άρθρου 87 ΕΚ. Κατ'

εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, οφείλει να υποχρεώσει τον δικαιούχο της ενισχύσεως να καταβάλει τόκους για το χρονικό διάστημα της παρανομίας. Εξάλλου, στο πλαίσιο του εθνικού του δικαίου, το εθνικό δικαστήριο δύναται, ενδεχομένως, να διατάξει την ανάκτηση της παράνομης ενισχύσεως, με την επιφύλαξη του δικαιώματος του κράτους μέλους να τη χορηγήσει εκ νέου μεταγενέστερα. Μπορεί επίσης να δεχτεί αγωγές αποζημιώσεως λόγω του παράνομου χαρακτήρα της ενισχύσεως.

- 2) Σε μια διαδικασία όπως αυτή της κύριας δίκης, η υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 88, παράγραφος 3, τελευταία περίοδος, ΕΚ, για την άρση των συνεπειών του παράνομου χαρακτήρα μιας ενισχύσεως εκτείνεται επίσης, κατά τον υπολογισμό των χρηματικών ποσών που πρέπει να επιστραφούν στον δικαιούχο, και πλην εξαιρετικών περιστάσεων, στη χρονική περίοδο μεταξύ της αποφάσεως της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με την οποία διαπιστώνεται η συμβατότητα της ενισχύσεως αυτής με την κοινή αγορά και της ακυρώσεως της εν λόγω αποφάσεως από τον κοινοτικό δικαστή.

(υπογραφές)